

своето възмездие, да бъде наказан, да претърпи съответните лишения.

Важна функция е и **правовъзстановителната** функция. Тя е характерна главно за гражданското право, при имуществените правонарушения. Нейното място тук е предопределено от това, че потърпевшият следва да бъде обезщетен за вредите, които е претърпял.

§ 4. Видове юридическа отговорност

С оглед на това как се осъществява привличането към юридическа отговорност, различаваме: а) **отговорност, която се осъществява служебно** (ex officio) от компетентни държавни органи. Те са тези, които задействат процедурата по търсене на юридическата отговорност. Обикновено това става при реализирането на по-строги мерки на държавно-принудително въздействие, б) **когато инициативата за осъществяването на отговорността пада върху пострадалия**. Той има право да преценява дали да се търси отговорността или не е съответно да сезира компетентния държавен орган.

В зависимост от характера на правонарушението **юридическата отговорност бива**: а) **гражданска (имуществена)** – тя се търси при извършването на гражданско нарушение, б) **административна** – в резултат на извършено административно нарушение, в) **дисциплинарна** – като реакция на извършено дисциплинарно нарушение в трудовото право (виновно невявяване на работа, закъснение и др.) и г) **наказателна** – в резултат на извършено престъпление (правонарушението с най-висока степен на обществена опасност – убийство, кражба и др.).

ЛИТЕРАТУРА:

Виж **Торбов Ц.**, История и теория на правото, С., 1992, **Ганев В.**, Обща теория на правото, С., 1990, **Михайлова М.**, Теория на правото (лекции), С., 1993, **Радев Д.**, Обща теория на правото, С., 1995.

Въпроси за препитване:

1. Кой са източниците на правото?
2. Какво представляват правните норми и кои са техните признаци?
3. Кой са видовете правни норми?
4. Какво представляват субектите на правото и кои са условията или качествата, които трябва да притежава едно лице, за да бъде признато за субект на правото?
5. Кой са видовете субекти на правото?
6. Какво представляват правните отношения?
7. Що е правотворчество и в какво се изразява то?
8. Що е правоприлагане и в какво се изразява то?
9. Какво представлява юридическата отговорност?

3

Раздел втори КОНСТИТУЦИОННО ПРАВО

Десета глава

ПРЕДМЕТ И ИЗТОЧНИЦИ НА КОНСТИТУЦИОННОТО ПРАВО

Област на правото е съвместният социален живот на хората в една общност. Задачата на правото е да създаде ред в отношенията им, във връзките им с носителите на власт, както и в отношенията на самите носители на власт помежду им. Всички тези отношения да бъдат ясно установени и справедливо уреждани – думите „право“ и „справедливост“ имат общ корен. „Правото е изкуство да доброто и справедливото“ гласи латинската максима. Изкуството е в това, обществените отношения да се уредят съобразно с идеята за социална справедливост така, че да се получи оптимален „справедлив и добър ред“, който да се приема от широкото мнозинство и да насърчава социалната активност.

Във всички общества и държави правото изпълнява важни функции, които го правят значима обществена ценност. Главната му функция е **подреждащата функция** – правото организира всички форми на обществото, на националното и на международно равнище и без тази функция не можем да си представим нито една обществена структура. Подреждащата функция на правото е съдържание и предмет на цели негови клонове – конституционното, административното право и др.

Друга функция на правото е разпределителната – тя регулира движението на материалните и духовните блага. Няма икономическо отношение, което да не е едновременно и правно – от клоновете на правото тази функция се извършва от гражданското, търговското, банковото право и др.

Третата функция на правото е **защитната** – тя въздържа хората от правонарушения и възстановява справедливостта, осъществява се от наказателното, конституционното право, гражданския процес, наказателния процес и др. Предвид тези си значими функции правото е жизнено необходимо за съществуването на обществото. То е велико творение на човешката цивилизация.

В общия правен ред на една държава са обособени клонове на правото. Те съдържат правни норми, уреждащи комплекс отношения от живота ни. Един от клоновете на правото е **конституционното право**. Устройството, организацията и функциите на държавата и държавните органи, както и отношението „държава–гражданин“, включващо основните права и задължения на гражданите – всичко това е **предмет** на регулиране от конституционното право. Нарича се конституционно, защото принципите на държавната организация и правата и задълженията на гражда-

ните са записани в основния закон на държавата – Конституцията. В някои страни (Германия, Австрия и др.) този клон на правото се нарича „държавно право“. Обяснението за това е, че нормите на конституционното право възплъщават и изразяват същността на държавата, те привеждат в действие държавната власт: кой и как създава законите, как се прилагат те, как се гарантират правата и свободите на хората и т.н.

С тази си същност конституционното право, като клон на правото, е **основно** спрямо другите клонове на правото. То съдържа основните принципи на всички останали клонове на правото: напр. правилото, че никой не може да бъде осъден за действие или бездействие, което не е било обявено от закона за престъпление към момента на извършването му, е записано в чл. 5, ал. 3 от Конституцията и едновременно с това представлява водещ принцип на наказателното право.

Друга важна характеристика на конституционното право е, че то стои най-близо до политиката, като регулира и разпределя упражняването на властта в държавата, насочва развитието на политическите процеси. Конституционното право е постоянно в полето на политическото напрежение. Ако си представим правото и политиката като две множества, то тяхното сечение е конституционното право.

Нормите на конституционното право са основни правила, върху които се изгражда цялата правна система в държавата.

3. Кои са **източниците** на конституционното право? Това са всички правни уредби (актове), от които се черпи действащо право.

Главните източници на конституционното право са:

1. Конституция. Тя заема основно място сред източниците на конституционното право, както с целия си текст, така и с преамбюла си.

2. Законите. Това са основните нормативни актове на националния представителен орган в държавата – парламента, с които трябва да се съобразени по-ниските по ранг т. нар. подзаконови правни актове (постановления, правилници, наредби и т.н.).

3. Укази на президента на Републиката, постановления, правилници и решения на правителството, решения на Народното събрание

4. Правилници за организацията и дейността на Народното събрание

5. Решения на Конституционния съд

Единадесета глава ФОРМИ НА ДЪРЖАВАТА

1. **Държава.** Дефиниция (определение) на „държава“, валидна за всички сфери на познанието, едва ли може да бъде дадена. Има различни понятия за държавата, формулирани според конкретни изисквания и цели, които се свързват с нея.

Да тръгнем от етимологията (произхода) на думата: на български език

думата „държава“ има славянски произход – идва от „държане на властта“, от „господство“ (на руски „государство“). Латинската дума „status“ – състояние, ред – не съдържа така ясно властния елемент. „Status“ е възпроизведено в съответната дума за държава на френски – „Etat“, на английски – „state“, на немски – „Staat“. Чрез тези примери комбинацията от „власт“ и „ред“ вече дава очертанията на понятието за държава.

Конституционното право работи със свои понятия за държава, които обслужват най-добре неговия предмет и функции. Тези понятия са се променяли и развивали през различните епохи. Едно широко разпространено учение за държавата, използвано и днес от конституционното право, е **„учението за трите елемента“**, свързано с немския юрист Г. Йелинек (1851–1911 г.). Най-общо неговото съдържание е следното: държавата е общност от хора, трайно заселили се върху определена територия, общността има своя първична власт, целта на този съюз от трайно отседнали хора е създаването на ред и социален мир. Формира се държава, чиито елементи са три: хора (народ), територия и власт. Суверенната (пълната) власт, упражнявана на определена територия, обединява отседналите хора в юридическо единство – народа на държавата.

Характеристики, които често прилягат към понятието за държавната власт – са: **легалност**: дали упражняването на държавната власт почива на законно основание и **легитимност** – дали тази държавна власт е призната от народа на държавата.

Основно свойство на държавната власт е **суверенитетът**, в смисъл на пълнота, неделимост, неотчуждаемост. Кой е носител на суверенитета в държавата? Отговорът дава Декларацията за правата на човека и гражданина (1789 г.) от Великата френска революция: „Принципът на върховната власт (суверенитетът) се намира у народа. Нито група хора, нито отделно лице може да упражнява власт, която не произтича от народа“. Това е възприето от повечето съвременни конституции. Съдържа се и в нашата конституция: „Цялата държавна власт произтича от народа“ (чл. 1, ал. 2); „Никоя част от народа, политическа партия или друга организация, държавна институция или отделна личност не може да си присвоява осъществяването на народния суверенитет“ (чл. 1, ал. 3).

От незапомнени времена държавността намира израз в **държавните символи**. Това са смислово възприемани предмети (белези), чрез които се изразяват държавното върховенство и авторитетът на държавата: знаме, герб, печат, химн, столица. Държавните символи имат и интегрираща функция – да държат в едно цяло сложните съставки на държавата. Символите укрепват достойнството на държавата.

В историята на България държавните символи са били винаги предмет на конституционна уредба. Така е и при действащата ни конституция – Глава X е посветена на герба, печата, знамето, химна и столицата на държавата ни: Основните елементи на държавния герб са определени в Конституцията (гл. 164), а конкретното им изображение – в закона за герба на Република България, приет през 1997 г. Гербът на Република България е изобразен върху държавния печат (чл. 165). Държавното ни знаме е

трицветно: бяло, зелено и червено, поставени водоравно отгоре надолу (чл. 166). Химнът на държавата ни е песента „Мила Родино“ (чл. 168). Столицата ѝ е град София (чл. 169).

§ 2. Формите на държавата

Отразяват богатата същност на държавата като явление. Обособяването на отделните форми на държавата е: а) според носителя на държавната власт и б) според начина на нейното упражняване.

Великият древногръцки философ, Аристотел (384–322 г. пр. н.е.) групира форми на държавата според критерия колко хора „носят“ държавната власт: **монархия** – господство на един, **аристокрация** – господство на повече („най-добрите“), **демокрация** – господство на всички (народа).

Опитният флорентински политик и мислител Н. Макиавели (1469–1527 г.) дели формите на държавата според това кой е държавен глава и представлява държавата международноправно, от значение е и как държавният глава е заел поста си. Според тези критерии формите на държавата са: а) **монархия** – наследяване на престола, б) **република** – избиране на държавния глава.

Друго деление на формите на държавата използва като критерий държавното устройство и дава две главни форми на държавата: а) **единна/унитарна** държава – държавната власт се упражнява централизирано, на едно „държавно равнище“, б) **федерална/съюзна** държава – държавната власт е поделена между съюзната държава и държавите-членки, т.е. поделена е на „две държавни равнища“.

„България е република с парламентарно управление“, гласи чл. 1, ал. 1 от Конституцията. От това следва, че формата на управление на нашата държава е демократична, народностна (*res publica* – лат. общи дела). Нещо повече – тя е **парламентарна република**. Това означава, че парламентът, т.е. Народното събрание, като национален представителен орган, има определяща роля във вземането на политическите решения, чрез парламента се формира правителството на страната ни, което е отговорно пак пред парламента; силната позиция на парламента е основен елемент в парламентарното управление.

„Република България е единна държава с местно самоуправление. В нея не се допускат автономни териториални образувания“, гласи чл. 2, ал. 1 от Конституцията. От това следва, че страната ни, по своето държавно устройство, е **единна (унитарна) държава** – упражняването на държавната власт е централизирано, т.е. държавната власт не е разчленена между вътрешнодържавни образувания. Едновременно с това е развито и местното самоуправление в общините.

Дванадесета глава КОНСТИТУЦИЯ

§ 1. Същност на Конституцията

Терминът има латински произход – „constituere“ – със значение „устройвам“, „установявам“. В древния Рим се е срещал в словосъчетанието „*rem publicam constituere*“ – „да се уредят общите дела“.

Конституцията е историческо явление. Потребността от нея се съзнава с потребността от контрол върху упражняването на властта в държавата. Минали са дълги векове, през които „политическият човек“ е разбрал, че за да има справедливост и гарантирани права, властта трябва да бъде ограничавана чрез ясни правила, записани в основния закон – конституцията. Така конституцията се развива и налага като решаващ инструмент за контролирано управление в държавата.

Историята на конституционализма е един неспиращ стремеж подчинението и послушанието да бъде заместено с разумно оправдаване и осмисляне на властта в държавата. Постига се чрез широко участие в политическия процес и установяване на правила за упражняването на властта в държавата. Нуждата от закрепване на тези превила в писмен документ идва сравнително късно (XVII–XVIII в.). Идеята за конституция, като инструмент за контролирано управление, получава бързо развитие. В нейните рамки се препоръчва властта да се упражнява разделно, да не е съсредоточена у едно лице, а отделните функции да се осъществяват от различни субекти; да има специализиране на държавните функции; да се зачитат правата и свободите на хората. Тази философия кристализира в принципи и правила, обединени като конституция, представляваща правния фундамент на политическия живот. Конституцията канализира упражняването на държавната власт и издига определени ценности и блага като обективни стойности и водещи цели.

В най-общ план „конституция“ означава организация на една общност. Държавата е най-сложната общност. Конституцията е скелетът в снагата на държавния организъм. Конституцията регламентира основния правен ред в държавата, съдържа устройството на държавата и основните линии на нейното по-нататъшно изграждане.

Същността на конституцията се проявява двойко: на първо място Конституцията е договор, при това **обществен договор** между свободни хора, за контролирано упражняване на властта в държавата, но не само това. На второ място Конституцията е и **закон**, при това основен, върховен, трудно подлежащ на изменение; Конституцията е систематизирана съвкупност от правни норми с най-висок ранг. Конституцията е „закон на законите“. Върховенството на Конституцията е в това, че законите и цялото действащо право трябва да се съобразяват с нея.

От изминалия до днес исторически път правната теория е формулирала какво непременно трябва да съдържа една конституция: организа-

цията на държавата и гаранции за осъществяването на правата и свободите на гражданите – „Общество, в което няма разделение на властите и правата не са гарантирани, такова общество няма конституция“ – гласи чл. 16 от Декларацията за правата на човека и гражданина от 1789 г.

§ 2. Принципи на Конституцията

а) **Разделение на властите.** Държавната власт е единна, но се осъществява с различни функции (задачи), без да се нарушава единството ѝ. Идеята за функциите на държавата и тяхното разделено осъществяване има далечни исторически корени в древна Гърция. В епохата на Просвещението (XVII–XVIII в) в Европа тя се превръща в учение, свързано с английския философ **Дж. Люк** (1632–1704 г.) и особено – с френския философ и юрист **Ш. дьо Монтескьо** (1689–1755 г.). Учението за разделението на властите съдържа „власти“ като понятие, включващо както основните функции по упражняване на държавната власт, така и органите, натоварени с осъществяването на тези функции. „Какви да бъдат законите, за да има политическа свобода?“ – пита Ш. дьо Монтескьо в основното си съчинение „За духа на законите“ (1748 г.) и отговаря: за да бъде предотвратена злоупотребата с властта, трябва да се постигне такава държавна организация, при която „власт да възпира власт“. Монтескьо поддържа, че във всяка конституционна държава трябва да се обособят **три отделни власти**: законодателна, изпълнителна и съдебна. Всяка от тях се осъществява от отделен титуляр, с цел да не се допусне прекомерна концентрация на власт у едно лице или орган.

В учението на Монтескьо трите власти са равнопоставени, за да се контролират взаимно. Но ако те функционират абсолютно независимо една от друга, взаимният контрол би блокирал държавното управление. Учението за разделение на властите претърпява развитие и се превръща в основен принцип на всяка конституция. Новото днес в него е, че властите не само се възпират, но между тях има и сътрудничество, и координация: напр. изпълнителната власт сътрудничи на законодателната власт чрез внасянето на законопроекти (от правителството), чрез правото на вето върху приетите закони (у президента) и т.н.

Принципът за разделението на властите е изрично записан и в нашата Конституция (чл. 8). Развитието на принципа в нормите на конституцията е най-важният момент в създаването на една конституция – как трите власти ще бъдат „разделени“, как взаимно ще се възпират, в какви правно-организационни връзки ще бъдат поставени – всичко това ще определи формата на държавата.

б) **„Правова държава“.** Идеята за правова държава повелява властта в държавата да бъде подчинена на правото. Формира се в германската правна теория от втората половина на XVIII в. и XIX в. След Втората световна война се превръща в световно понятие и конституционен принцип.

В историческото си развитие принципът за правовата държава узрява едновременно с признаването на правата на човека и гражданина.

Какво разбиране се влага днес в принципа за „правовата държава“ – това е упражняване на държавната власт на основата на конституцията и на закони, които ѝ съответстват, с цел запазването на човешкото достойнство, постигането на свобода, справедливост и правна сигурност.

Нашата Конституция съдържа изрично принципа за правовата държава, с неговите основни елементи:

- разделението на властите като „носеща конструкция“;
- конституцията като върховен закон, с който трябва да са съобразени всички дейности в държавата;
- правата, свободите и човешкото достойнство като обективни стойности на конституционния ред;
- правото на защита при нарушени права и законни интереси.

в) **Социална държава.** Този конституционен принцип изразява признатата необходимост от социална намеса и ангажираност на държавата в решаването на социални въпроси. В исторически план идеята се заражда в XIX в. като реакция на негативните социални проблеми на стопанския либерализъм. Принципът за социалната държава е тясно свързан с основните права на гражданите в икономическата, социалната и културната сфера.

В нашата Конституция уредбата на „социалната държава“ като конституционно начало се съдържа в преамбюла и в Глава втора.

§ 3. Създаване и изменение на Конституцията

По въпроса за създаването на една конституция, правната теория борави с две условни понятия – „учредителна власт“ и „учредени власти“ – свързани с френския юрист Абат Сийес (1748–1836 г.). Властта за създаването на Конституция (учредителната) е първична; чрез нейното действие се създава организацията на държавата (учредените власти).

Носител на „учредителната власт“ е народът, като носител на суверенитета в държавата. Но той, като колективно тяло, не може да напише конституцията, това следва да направи едно „събрание от народни представители“ – събранието в Търново, което приема през 1879 г. първата българска конституция, е известно като Учредително събрание.

Как се изработи и прие **действащата ни Конституция** – в съответствие с националната ни традиция, от избраното през юни 1990 г. VII-мо Велико народно събрание. Конституцията бе приета на четири пленарни четения/гласувания. Четвъртото (заклучително) гласуване бе със саморъчно записване на имената и с мнозинство най-малко 2/3 от всички народни представители. На 12 юли 1991 г. Конституцията бе приета с подписите на 309 народни представители от общ брой 400.

Редът за изменение и допълване на една съществуваща конституция е различен от реда за приемането на нова конституция. Правната уредба е в Глава IX на Конституцията ни. Тя свидетелства за ясното разбиране у нейните създатели, че не е вечна и че по принцип подлежи на изменения, вкл. и приемане на нова конституция, при установен от самата нея ред.